

Силата на българския негативизъм

Иван Д.Стоянов

Силата на българският негативизъм е в неговата вяроност - малко от лошите неща които си говорим за България и българите не са верни. Слабостта му е в това че е негативизъм – възможно най-неблагоприятната нагласа за постигане на какъвто и да е успех. Поради това всеки които иска българите да направят нещо полезно за самите себе си е принуден да заобикаля неприятните истини. Казано по-просто е принуден да ги лъже. Лъжата е много ефикасно средство за постигане на желано поведение. Точно за това плашим децата си с Баба Меца или им обещаваме подаръци от Дядо Коледа. Не защото ни е кеф да ги мамим, а защото това е подходът който разбират. Децата стават възрастни тогава, когато се научават да виждат истината за живота каквато е. Същото се случва и с народите.

Традицията българският народ да бъде лъган за неговото собствено благо започва от Паисий Хилендарски. Факт е, че неговата “История” е допринесла за пробуждане на националното самосъзнание. Факт е обаче и това, че тази книга не е историческа, а пропагандна. Тя е смесица на неприкрит плагиат и откровенни лъжи. Но при тогавашното интелектуално ниво на българите това е бил единственият път към тяхното съзнание.

Факт е, че кланетата по време на Априлското въстание са допринесли за започването на Освободителната война. Факт е обаче и това, че провокирането на тези кланета е било основната цел на апостолите. За да закарат българското население под ножа те са го лъгали по най-безогледен начин. Но това е бил единственият начин въстанието да започне.

Отношението към подобни факти е много сложен морален въпрос. Но то е и много точен измерител на обществената зрялост. А откровенното им разглеждане е катализатор на общественото развитие. Защото съществуването на безкористни, благородни лъжи все пак е по-скоро изключение. Много по-често се лъже злонамерено, с цел политическа изгода.

Ние сме възпитани и живеем в атмосферата на патриотични полуистини – и за историята, и за съвременността. Много хора все още вярват, че измислянето на положителни примери е най-добрият път за развитие. Оттук се ражда и негативизмът,

който непрекъснато ни напомня за другата част на истината и вярва, че правилният път е точно това. Проблемът ни е че ние все още не умеем да съберем тези две части и да видим истината каквато е, а не каквато ни се иска да бъде.

Умението да се прави това всъщност е границата между изостаналите и напредналите народи. Истината за проблемите, най-вече обществени, е възможна само тогава, когато ги разглеждаме в тяхната цялост. А самата тя е най-полезна тогава, когато върви заедно с начина за решаване на проблема. Големият недостатък на негативизма, неговата вреда е в това, че посочвайки нашите проблеми и дори разрушавайки донякъде техните основи, той не дава решения, не дава възможност за напредък.

Жизненото пространство на българският негативизъм

Днес ние ясно виждаме огромните разлики между собствените си резултати и постиженията на по-напредналите народи. Същевременно вярваме, дори приемаме за даденост своята равнопоставеност с тях. Точно това е пространството в което живее българският негативизъм – между внушената увереност в националното ни може и реалните, всекидневните резултати на това може.

Едната граница на това пространство е изградена от факти, втората – от пропаганда. Основният ѝ автор е държавата и затова точно срещу нея днес е насочена практически цялата сила на негативизма. В огромна степен това е естествена реакция, естествено връщане на махалото след дългите години лъжи, с които държавата създаваше у нас завишената представата за нашите възможности.

Тя, нейните образователни и пропагандни институции са формирали и все още продължават да формират у българите това фалшиво самочувствие. Апотеозът на това е периодът когато тоталитарната държава брани лъжите си по възможно най-радикален начин – като отнема на своите граждани възможност да се сравняват с околния свят. Забраняват се пътуванията в чужбина, заглушават се чуждите медии, отнема се достъп до огромна част на човешкото културно наследство, жестоко се цензурира всичко външно - литература, музика, наука. Тоталната цензура освобождава пространство за една всеобхватна пропагандна машина, която помпа българското самочувствие. Тук са всеобщ и непрекъснат медиен натиск, нагледна агитация, подобрани литература и кино, постоянната военно-патриотична пропаганда, тотална идеологизация на всички страни на обществения живот, непрекъснато изтъкване на всякакви, дори и най-дребни национални успехи в спорта или музиката и така нататък.

Цялата тази машина се срути в момента, в който изчезна нейната възможност за самоизолация и хората получиха възможност за сравнение. Резултатът на това сравнение се оказа тежък комплекс за национална малоценност. Една огромна част от населението просто избяга от страната, много други се канят да го направят, а всички заедно редовно се отдаваме на национален нихилизъм.

Все пак една част от пропагандната машина оцеля – тази, която не се е сравнявала с външния свят. Оцеля системата на българското историческо образование.

Негативизмът като рожба на национализма

Колкото и парадоксално ще се стори на мнозина, но националният ни негативизъм е директен продукт на българският национализъм. Логиката на живота неизбежно ни отведе от едното към другото. Основните етапи по този път са самохвалство, сблъсък с реалността и оценка на резултатите.

В книгата си «Осмисляне на историята» големият историк и социолог Арнолд Тойнби казва следното: «Селяните, подхванати от вихъра на историята, засмукани от цивилизацията за да осигурят материално привилегированото малцинство и до днес остават най-нешастен събрат на онези примитивни общества, които цивилизацията все още не е погълнала. В съзнанието на селянина правителството винаги е също толкова безмилостно и неизбежно зло, каквито са войната, чумата или гладът.»

Характеристика колкото точна, толкова и тъжна. Тя означава две прости неща. Първо, селянинът стои на най-ниското стъпало на цивилизационно развитие. По-долу от него е само дивакът. Второ, за селянина правителството, а оттам и държавата с цялата ѝ администрация са враждебна, потисническа сила. И той по всички възможни начини се бори с нея.

Към момента на Освобождението българското население практически изцяло се е състояло от селяни. С този човешки материал България е трябвало да гради новата си държавност. Върху тази основа е била нахлузена цялата система на модерната европейска държава с нейните институции, закони, партии и избори. По необходимост цялата логика на държавното строителство е била обърната наопаки – не от основите към покрива, а точно обратното.

Като контраст можем да посочим други народи, които са добили своята държавност много по-късно от нас – чехите или финландците. Получавайки националната си независимост четиредесет години след българите, те на секундата са ни изпреварили в

делото на държавното си изграждане. И причината за това е че те вече са били цивилизовани градски общества. Това им е позволило веднага да се превърнат в подредени, демократични, проспериращи страни, които и днес са далеч, далеч пред нас. Новосъздадената България обаче не е разполагала нито с друг избор, нито с по-добър човешки материал. Най-наложителната ѝ задача е било да се формира в населението чувство за национално достойнство и национално единство. Тук тя е била изправена пред същият проблем, пред който са стояли Паисий и апостолите – как да бъде накаран народът да върви напред? Единственото възможно средство за това тогава е била идеологията на национализма.

В условия, когато не е имало нито радио, нито телевизия, а и просто грамотните хора са били рядкост, основен инструмент за насаждането ѝ става образованието. По Паисиевият почин то се напълни с безброй митове, в най-добрият случай – с огромен брой напълно несвързани със съвременната ни действителност исторически факти в прослава на българската държавност. А тъй като не е било възможно това да се прави без упоменаване на околните народи, така формираният начин на мислене неизбежно е бил не само националистичен, но и конфронтационен.

Само че същото правят и нашите съседи. В края на XIX век национализмът доминира в Европа и всичките новоосвободени балкански народи го възприемат и прилагат. Тогава те очевидно не разбират, че поради своите размери и ниво на развитие никой от тях изначално не е бил в състояние да образува икономически, политически и културно независима държава. Затова и резултатите се оказват много по-различни от очакванията им.

Копиране от така наречените Велики сили, яростна надпревара със съседите и най-вече собствената изостаналост довеждат до появата на истерични идеи за Велика България, Велика Румъния, Велика Сърбия, Велика Албания и т.н. Неизбежния сблъсък на тези величия превръща Балканите не просто в барутен погреб, а във взривил се барутен погреб на Европа. Още след Първата световна война национализмът осигурява на Балканите това, което останалата Европа получава след Втората – огромни жертви и разруха, в които няма победители. С тази разлика че Европа осъзнава този урок и създава Европейски съюз, докато Балканите продължават да са източник на проблеми и нестабилност.

Днес, от дистанцията на повече от век цивилизационно развитие, ние можем критично да погледнем към този етап от развитието си. Още повече, че днес пред очите ни същото театро разиграват нашите македонски съседи. Предизвикателното нахалство, с

което си присвояват чужда история и постижения, днес е просто смешно. За щастие е и безсилно. А когато всички наоколо бяхме на същия акъл и нямаше кой да ни спре да се избиваме?

Основната цел, основният критерий за успеха на българският национализъм е било доказване на нашето превъзходство над околните. Те на свой ред правиха същото и като резултат всички национализми на Балканите рано или късно претърпяха провал. Потенциалът на самохвалството ни се изчерпа. Този провал доведе до неизбежната обратна реакция – търсенето на истината в отрицанието на наложените ни ценности. Не подмяната им с нещо по-добро, а само тяхното отричане. Точно това е негативизъм. Днес очевидно ни липсват ценности и идеи, които да се преборят с него в общественото съзнание.

Демитологизацията като лекарство срещу негативизма

Разрушителното влияние на негативизма е огромно. Наложително е да се отървем от него и начинът за това е само един – да премахнем раздвояването между истинските и въображаемите ни възможности. Понастоящем българският народ е достигнал онази степен на развитие, когато децата почват да се съмняват в съществуването на Дядо Коледа и Баба Меца. Затова запяват песнички от типа “Черна катафалка мина, Дядо Коледа почина”. Те просто не могат повече да живеят с привичните измами, колкото сладки и приятни да са те. Те осъзнават разликата между измисленият и реалният свят. Българският негативизъм е проява на подобно узряване – хората виждат и осъзнават реалността. Негативизмът е реакция срещу официалните лъжи. Тези лъжи обаче имат две нива. Едното са непосредствените политикански лъжи, които ни заобикалят в нашето всекидневие. Те могат да предизвикат краткосрочни публични реакции, но само толкова.

Второто, много по-дълбоко ниво, е дългогодишното натрупване, напластяване на лъжите. Както се знае, повторената хиляди пъти лъжа става истина, превръща се в даденост. Такова повтаряне формира начина на мислене и това с пълна сила важи за нашето историческо образование. Прекрасен пример в това отношение е организираната преди време истерия около Батак.

Ако оставим настрана научната ѝ част и погледнем само към фактологията на конфликта, ще видим следната последователност. Българо-немско изследване произвежда доклад, публикуван в малотиражно научно издание. Докладът очевидно

няма нито публицистична, нито политическа насоченост, а се занимава с непосредствената задача на науката – търсене и обяснение на факти. Авторката излага и аргументира своята теза че част от известните снимките за Баташкото клане не са автентични, а са направени от полския художник Антони Пьотровски при подготовка на картината му “Баташкото клане” дузина години по-късно.

Първо, чрез масовите медии на авторката ѝ приписват твърдения, които тя никога не е правила и започват възмутено да ги оборват. Второ, отказват каквото и да е академично обсъждане на истинските ѝ тези. Трето, максимално използват престижа на държавните институции*Докладът предизвиква добре организирана реакция, която включва няколко елемента. - Президентство, НИМ, БАН за дискредитиране на авторката и проекта. По същият сценарий преди време са били тъпкани и Пастернак, и Солженицин.

Като цяло кампанията очевидно е била насочена към така наречените “обикновени хора” и бързо докарва част от тях до националистическа истерия. Погледнато изолирано и статично, това е типична политическа акция с цел печелене на електорални симпатии. Дали е била успешна за организаторите? Ако съдим по липса на продължение – едва ли. Срещу кампанията се обявява значителна част от академичната и културна общественост, която осъжда действията на президента и неговите съюзници.

Каква е равносметката от този епизод? Всъщност това е история с отворен край.

Организаторите явно не са очаквали такъв силен отпор и такава негативна оценка от интелектуалната част на обществото. Академичните кръгове пък явно не са очаквали толкова груба атака. Техния отпор е бил силен, но не прерасна в контранастъпление. Подобен изход е много показателен, защото тук се сблъскват два не само разнопосочни, но и разнородни процеса - митологизирането и демитологизирането на историята. Първият процес, включително и защита на вече изградените митове, винаги е организирано политическо мероприятие. Зад него стоят ясно различими интереси и лица. Напротив, демитологизирането е стихийен процес, чрез който се проявява общото развитие на обществото. Демитологизацията не е нечие целенасочено действие, а естествен резултат от интелектуалното узряване. Точно както с Дядо Коледа.

Още по-важна е моралната страна на въпроса. Желанието да извлечеш политически дивиденди от дългогодишни, осветени от време и авторитети митове, здраво вплетени в националното съзнание и традиция, е разбираемо. Тези митове са били създавани точно за това. А да се обявиш против тях е преди всичко огромно нравствено усилие. Да

знаеш неприятната истина е едно, да я кажеш пред всички е съвсем друго. И това нравствено усилие идва съвсем навреме, защото и в нашата страна започва да се осъзнава нещо много важно - времето на национализма и породените от него митове свърши.

Еволюция на историческата митология

Митологизирането на историята се състои в нагласяване на реални факти към текущите политически нужди. Неудобството е че тези нужди имат качеството да се променят с времето, поради което се налага да се променя и съответният мит. Изключителната чувствителност на темата за Баташкото клане се определя от това, че трагедията му може буквално да се пипне с ръка. Веществените доказателства карат хората отново и отново да съпреживяват със страданието на жертвите. За съжаление, чистите човешки емоции винаги са били най-добрата почва за манипулация. В случая с тяхна помощ са засенчени, дори заличени от народната памет две много неудобни за нашата национална гордост обстоятелства. Ние, нашето масово съзнание знаем че в Батак турците са клали българи, въстанали в стремеж да се освободят срещу омерзения поробител. Действителността обаче не е такава. Първо, клането било извършено от българи. Второ, в Батак не е имало въстание.

Докато е била жива възрожденската традиция българската народностна идентификация да се извършва на верска, а не национална основа, първият факт не е смушавал никого. Векове наред мюсулманите са били врагове на християните независимо от етническите корени на едните и на другите. Но когато тази традиция е била изместена от идеологията на национализма и водещото значение придобил национализмът, това се превърнало в проблем. Баташкото клане обаче е било вече толкова известно, че не е можело просто да се забрави. Затова българската историческа литература, включително и учебниците, се напълни с описания на вилнееща турска войска. Постепенно тя се подмени с турски башибозук, а после и просто с помаци. Вече много години вместо думата “помаци” навсякъде се използва “българи-мюсюлмани”, но в дадения случай все още никой не смее да го направи.

По подобен начин се ражда и митът за въстание. Трябва да се помни че от самото начало осъдителният патос за случилото се в Батак се е основавал преди всичко на това, че населението му е било репресирано невинно. Макгахан - очевидецът, който е донесъл цялата история до знанието на Европа и света, е акцентирал репортажите си

точно върху това, че там не е бил убит и един турчин. Причината е много ясна и рационална – наказателните репресии срещу население въстанало срещу властта с оръжие в ръка не са могли да породят съчувствие в тогавашна Европа. Точно така англичаните са постъпвали тогава с ирландците, руснаците – с поляците, австрийците – с унгарците. Да се търси тяхната съпричастност с описания на жестокостите по отношение на реално въстанали Панагюрище или Клисуре е било безполезно. Съвсем друго са невинно убиените батакчани.

Тази жалост обаче е била необходима само докато работи като аргумент за освобождаването на страната. Когато вече независимата България започва да се изгражда като военна сила, образът на избити без съпротива българи става неудобен. Военното възпитание в условията на всеобща военна служба неизбежно изисква от всяка държава да използва концепцията за всеобщ национален героизъм. С други думи са необходими примери за масова смелост и масова саможертва. И българската историческа литература отново се наглася към изискванията на момента с описания на безнадежната, но героичната борба на въстаниците.

Държавата сме ние

Както казахме в началото, лъжата е много ефективно средство за постигане на желано поведение. Държавата ни дълги години е използвала този инструмент спрямо собствения си народ. Днес това е много по-трудно – най-вече защото за сто и тридесет години цивилизационно развитие сме постигнали огромен напредък в развитието си. Все по-точно преценяваме мястото си в редицата на европейски народи и се опитваме да вървим в крак с тях.

Тук негативизмът можеше дори да е полезен, ако не отиваше до крайности. Всички сме чували българския народ да бъде обявяван за генетично увреден или природно неспособен. Този песимизъм е самоубийствен. Още повече, че той се наслажда върху втората основна съставка на селският ни манталитет – недоверие и враждебност към държавата и нейните институции.

Ние все още използваме държавата като психологическа преграда между реалността и нас самите. Навикът да прехвърляме върху нея собствените си негативи, да говорим за нея “те” вместо “ние” е огромен проблем за нас. А това, че държавата и народ са едно и също, са знаели още древните римляни, които са оставили на потомците безсмъртния си афоризъм: «Прост народ - слаба държава».

Всички знаем че действията, които държавата изисква от нас, почти винаги са много неприятни. Тя ни налага множество законови ограничения. Тя ни принуждава да се разделяме с част от имуществото ни - да плащаме данъци. Тя ни праща по бойните полета да даваме живота си в името на нейното съществуване. В идеалният случай гражданите правят всичко това доброволно, защото разбират най-важното – че държавата е тяхна, че държавата са самите те, че срещу тези жертви тя им осигурява мир, свобода и просперитет. Но това важи само там, където важи формулата “От народа, чрез народа, за народа”. Важи за държави, създали се в процес на естественото развитие на собствените им народи и израснали заедно с него.

XX век с всичките му революции още веднъж убедително доказва, че в края на краищата определящо за съдбата на всяка държава се оказва единствено нивото на развитие на нейният народ. Най-добър пример в тази насока ни дава разпадналият се Съветски съюз и неговият социалистически лагер. Отделните му части, сега вече самостоятелни държави, много бързо си намериха място в точното съответствие с тяхното можене. Прибалтийските републики се озоваха в ЕС, средноазиатските се превърнаха в откровенни семейно-феодални диктатури. А България и Румъния болезнено се лутат между своите възможности и изискванията на цивилизована Европа.

Когато европейските институции ни казват, че България е най-бедната държава в Европа, те всъщност ни казват че българският народ е най-изостаналият народ на континента. Защото знаят че богатството на една държава зависи само и единствено от знанията и уменията на нейното население. А ние ги разбираме че нашите държавни институции, нашето правителство не се стараят достатъчно да ни направят богати.

Когато те ни казват, че България е най-корумпираната държава в Европа, те ни казват че българският народ е народ с най-низки нравствени критерии на континента. А ние ги разбираме че нашите държавни институции, нашето правителство не е изловило лошите и не ги е вкарало в затвора.

Като народ все още не сме дорасли да напълним с качествено съдържание заетата отвън държавна форма. Но в това отношение не сме никак уникални – подобно разминаване е много разпространено и е известно под названието трайбализъм, т.е. племенност. Той се проявява най-вече в предпочитането на местните културни, религиозни, политически разбирания и ценности пред общочовешките.

Цялата ни нова история е една вихрушка от политически хаос, военни преврати, загубени войни, външно управление, разноцветни диктатури, безмислени атентати, имиграционни вълни и какво ли още не. Крайно неприятни, но напълно съответстващи

на цивилизационното ни равнище. Затова лошото функциониране на държавната машина в България засега е неизбежно. Причината е в продължаващият сблъсък между местните културно-битови ценности и копираните отвън политически правила и институции. Ще се изравним с цивилизованите народи тогава, когато усвоим тези ценности. Тогава и негативизмът ни ще изчезне от самосебе си.

Простотия българска

Каква е причината, която ни пречи веднага да заживеем като народи, на които толкова завиждаме за високия стандарт и качество на живота? Най-често я наричаме простотия. Затова напоследък задавам на околните един и същ въпрос – какво значи това?

Най-честият отговор е изненадано мълчание. Явно това е една от онези думи, които се използват толкова често, че никой не се замисля какво точно означават. В най-добрият случай ме препращат към тълковния речник. Думата простотия там я има - за разлика от думата простащина, която също не остава без приложение в нашата действителност. Тя означава “Качество или проява на прост (в 6 и 7 знач.) човек.» Значенията пък 6 и 7 на «прост човек» са: «6. Необразован, неграмотен. Поради липса на пари остана прост. 7. Невъзпитан, недоद्याлан, глупав, слабоумен.»

Явно тези определения са дадени в онези блаженни години, когато все още е могло да се самозаблуждаваме, че простотия означава само необразованост, а образование е равностойно на култура. Днес всеки у нас има поне една, а често пъти и повече дипломи, а простотията и простаците все не свършват и не свършват. Тълковният речник явно изостава от живота и това ми дава кураж да предложа собствена дефиниция.

Простотията е неумение да се живее по правилата на по-цивилизовано, по-сложно организирано общество. Простащината пък е демонстративно, показно нежелание да се живее по тези правила. Простият човек е този който не умее. Простакът е този който не ще. И простотията, и простащината всъщност са две страни на един и същ проблем – собствената ни изостаналост и нашето отношение към нея.

Да бъдеш прост не е вина, а беда. Простият човек може да има множество достоинства – да бъде работлив, добър, честен, дори умен. Той може искрено да се стреми към по-добър живот, но липсата на подходяща обществена среда да му пречи. А подходяща среда се създава бавно – толкова бавно, че време за това се измерва не с години, а с поколения.

Цивилизационното развитие не е еднократен акт, а процес. Поради това няма и не може да има някаква ясна граница, от една страна на която си още прост, а веднага след нея вече си културен. В България има и от едните, и от другите, но основната маса са хора в преходно състояние. Ние сме в процес на преминаване от просташкия, селския, ориенталския начин на живот към цивилизовано, градско, европейско общество. Образно казано, целият български народ вече си е тръгнал от селото, но още не е пристигнал в града. Този процес е най-основното, което се случва в страната ни от Освобождението насам и още е много далеч от завършването си.

Единствената машина, която може да превърне човека от прост в цивилизовано същество е градът. Истинският, голям град. Не село, не малко градче, както у нас срамежливо викат на големите села, а наистина голям град с традиция на градско живеене, каквито в България са малко. Хората се дигат от селата и отиват в тези градове, където за две – три поколения се превръщат в граждани. И сме в разгара на този преход. Затова градовете ни са като фронтвата линия между простотията и цивилизованост. Тя минава през отношението към чистотата, към музиката, към животните, към пушенето, към всичко.

Може да онагледим това с пример, който всеки от нас всекидневно вижда пред очите си. Този пример са циганите. Ние искаме от тях абсолютно същото, което европейците искат от самите нас – да работим повече, да крадем по-малко, да живеем по-чисто.

Циганите реагират на тези искания по абсолютно същият начин, по който реагираме и ние. Една част разбира предимствата на по-цивилизованият живот и се опитва да живее по неговите правила. Другата съзнателно и упорито се противопоставя на промените.

Третата, най-многобройната, просто върви по течението.

Причината за такава реакция и сред цигани, и сред българи е една и съща – това е националната култура на двата народа, най-вече обществената им култура. С други думи – отношението едни към други, отношенията към и във обществото.

Българският народ не е нито народ-идиот, нито народ-престъпник. Той е народ-дете. С детски разбирания и детско можене. Това, че не сме на нивото на другите се дължи не на това, че сме природно неспособни, а на това че сме стъпили на пътя на развитието си много по-късно от другите. Предстои ни да се научим на много неща, както и да се разделим с много заблуди. Най-важното което трябва да усвоим не са никакви технически или организационни умения, а нравствените, морални правила за функциониране на съвременното общество. Най-важното за нас не е образование, а възпитание.

Технологиите на обществените отношения са изживяли също толкова продължителна и дълбока еволюция, както и технологиите в останалите сфери на живота. Понеже искаме да се радваме на резултатит от тяхното прилагане, трябва да ги усвоим и да ги прилагаме. Сами можем донякъде да се образуваме - самообразованието е доказано добър начин за развитие. Но пък никой не е и чувал за самовъзпитание. Това сами не го можем. Затова основното усилие на развитите страни спрямо нас е за издигането ни до нивото на европейските морални стандарти. В това е смисълът на цивилизационния натиск, на който ни подлагат.

Къде сме ...

Днес ние стъпваме на същият път, по който европейските държави вървят отдавна. Точно както е казал цитираният вече Арнолд Тойнби: "През нашият век главното за общественото съзнание става неговото самоосмисляне като част от по-широк свят, докато за общественото самосъзнание на миналият век е било характерно да приема себе си, своето общество като затворен свят.»

Къде е мястото ни в този широк свят? То много точно е посочено в интервюто на Харалан Александров за в-к "Труд" от 5.07.2010 г. «Ние сме нация от неуспешно урбанизирани селяни. Селото опустява, но селският дух тържествува и превзема града. Това, че хората живеят в градовете с телевизорите си, а не в селата с прасетата и кокошките, не означава, че са станали граждани. По своята дълбока социална и културна принадлежност ние си оставаме селяни, макар и развратени от градските кефове.»

«Това [на ГЕРБ] е първото автентично представителство на типичния българин във властта – самороден и самонаправил се елит, почти недокоснат от външни цивилизационни влияния – истински триумф на родната демокрация. Налице е пълно манталитетно съвпадение между "народа" и управляващите. След 20 г. бързене и търсене най-накрая се роди на местна почва свършеният популистки лидер, възникна тази здрава и неделима сплав между Борисов и влюбения в него електорат. ... В нашата нова история сме постигали такава политическа хармония само при славното управление на земеделците начело със Стамболийски.»

В голяма степен споделям всяко от тези твърдения. Това, което не ми харесва, е статичният характер на нарисуваната картина. Вярвам че посоката на движение е по-важна от достигнатата точка. Затова ми се иска да добавя малко динамика към

цитираните пасажии.

Най-напред, “неуспешно урбанизираните селяни” е определение, страдащо от неточност. Правилната дума не е неуспешно, а недостатъчно и разликата е в това, че този процес продължава. Стига да погледнем един век назад, за да се убедим колко далеч сме отишли напред. И продължаваме да вървим, макар това ще ни отнеме още няколко поколения.

Градът превръща селяните в граждани не с градските си кефове, а с това, че ги принуждава да вземат решения в много-по сложна, по-разнообразна и по-динамична среда. Най-елементарен пример е уличното движение - често се случва да видим по софийските улици обърканото и плахо движение на автомобили с провинциални номера. Софиянци са по-добри шофьори не защото са по-даровити, а единствено защото са принудени всекидневно да се движат в много по-труден трафик. Уменията се създават от трудности и това важи за всички сфери на живота. Градът е много по-трудна жизнена среда от селото и не пита, дали новодошлите искат да живеят по неговите правила или не. Той просто ги принуждава да го правят и ги подрежда по места в живота в зависимост от тяхното можене. Това е надпреварата, която създава прогреса.

На второ място, не съм и съвсем съгласен с иронията на Харалан Александров за сегашното управление. Истински компетентно правителство в България засега по принцип е непостижимо, защото като народ все още не сме се научили сполучливо да се самоуправляваме. Досега българският народ дори не е умее сам да излъчва политици и е трябвало да избира между спуснати отгоре и изградени основно върху манипулативни технологии политически проекти. Днес народът за първи път е избрал себеподобни да го управляват. Това е крачка напред, а не назад.

Верно е, че и като електорат, и като членска маса, и като ръководни лица в ГЕРБ преобладават простите хора с всичките им недостатъци, включително очевадна управленска некомпетентност. Но такава е основната маса от българският народ и по-добре е да управляват те, отколкото рафинирани измамници. Протестният вот, който е довел ГЕРБ на власт, е бил преди всичко морално мотивиран. Той показва, че моралните, нравствените критерии на избирателите са по-високи от тези на досегашната политическа класа. Тя беше наказана за нейният цинизъм и това е една от добрите страни на “менталитетно съвпадение между “народа” и управляващите”.

Успехът на това правителство ще се измерва преди всичко с промяна на моралната атмосфера в страната, колкото и да е плах, непоследователен и труден е този процес.

Тук е и третото ми възражение - паралелът, който се прави с управлението на Стамболийски. Той е разбираем, но все пак неточен. По-правилно е да се видят приликите и разликите между тези два периода в новата българска история. Единият е след проиграната Първа световна война, вторият – след проиграната “студена” война. И в двата случая загубата довежда до падането на едноличните режими – съответно на Фердинанд и на Тодор Живков. И в двата случая пред българския народ се отваря неочаквана възможност да преподреди живота си по един по-добър начин.

Падането на Фердинанд е било последвано от една де-факто гражданска война на всеки срещу всеки. Виждаме преврати и контрпреврати, възстания, четничество, индивидуален и масов терор, безкрайна поредица от политически убийства, фалшифицирани избори, побоища над политически противници и така нататък. Както се казва, такава борба за мир падна, че камък по камък не остана. След 16 години кървав хаос страната се успокои - върна се отново към едноличен режим на монарха. Българският народ убедително доказа на себе си и на околните, че не е дораснал и не умее да се самоуправлява.

Такава ситуация не е нещо ново. Още преди пет века Николо Макиавели е написал: “Много е трудно за един народ, свикнал да живее под властта на господаря, да запази свобода си, ако по някаква случайност я е придобил. Тези трудности са разбираеми, защото подобен народ не е нищо друго освен грубо животно, което не стига това че по природата си е свирепо и диво, но и винаги е било отглеждано в неволя; озовавайки се случайно на свобода и не умеейки нито да се храни, нито да се крие, то става плячка за първият срещнат, който поиска отново да му нахлузи ярема”.

Последиците от падането на Тодор Живков изглеждат много подобни - срив на държавността, тотална криминализация на живота, разграбване на собствеността и там подобни. Но при цялата си разрушителност тези процеси не ни върнаха към изходната точка. Нямахме нито една от крайните прояви, за които стана дума по-горе. Годините след промяната се характеризират с несравнимо по-голяма цивилизованост на политическия живот. Имаме само едно политическо убийство. Нямаме никакви признаци за засилване на непарламентарни тенденции – напротив, изборите у нас все по-добре си вършат работата. Парламентарната демокрация работи.

Основната причина за това е очевидна – много по-високото културно равнище на българският народ спрямо същото това равнище няколко поколения по-рано.

Приликата между Стамболийски и Борисове е в техния популизъм, който им осигурява достатъчно широка подкрепа. Но самата тази подкрепа е много различна. По времето

на Стамболийски най-многобройна е била най-простата част от населението – селяните. Тяхната простотия е определяла характера на управлението. Днес това не е така. Днес мнозинството са онези българи, за които казахме че вече са си тръгнали от селото, но още не са пристигнали в града. Във всички отношения те стоят несравнимо по-високо от Оранжевата гвардия с нейният химн “Грабвайте буците, бийте гражданята!” Разликата е преди всичко в изминали оттогава близо стотте години цивилизационно развитие. Плюс още една несъществуваща тогава причина – осезаемото присъствие на Европа.

... и накъде вървим

При всичките си критики към нас и с цялото разбиране на сегашните ни възможности, Европа ни прие в своето голямо семейство. Това означава, че тя ни възприема като народ и държава, способни да стигнем нейното ниво и да заемем мястото си като равностоен и равноправен участник. Ако трябва с едно изречение да кажем какво иска от нас, то тя иска в България да има добре функциониращ капитализъм. Днес това е главната посока на нашето движение.

Определящи за капитализма не са нито частната собственост върху средствата на производство, нито пък експлоатацията на човека от човека. Основното качество на капитализма е правото на всеки човек на пряк достъп до резултатите от собствения му труд. Това е оръжието, с което капитализма е победил както феодализма, така и социализма. При феодализма по-силните просто са отнемали от по-слабите и капитализмът прекрати този грабеж. При социализма уравниловката обезмисли човешкия труд и съсипа самата система.

Капитализмът спечели безусловна победа над съветският социализъм. Това стана в пълно съответствие с предсказанията на Ленин, който често е повтарял, че решаваща за изхода на състезанието между капитализма и социализма ще бъде производителността на труда. При капитализма тя се оказа с пъти по-висока. Също толкова точно Ленин е посочил и решаващият фактор за това – главната производителна сила са хората. При социализма те са работили много по-лошо отколкото при капитализма. И това е напълно естествено и закономерно.

Капитализмът разбира, приема и максимално използва природната даденост че хората се различават по своите възможности. Социализмът се бореше с този природен закон и се опитваше на всяка цена да направи всичките еднакви. Това се оказа гибелно за него,

защото е възможно само на най-ниско, най-примитивно равнище. Затова отношението на източноевропейските народи към реалния социализъм и съответно резултатите от тяхната дейност са били в една кристално ясно зависимост – колкото по-цивилизован е народа, толкова по-негативно е отношението му към социализма.

Специфичното за българският народ е че той е бил най-изостаналият измежду всички, озовали се в тази система. Поради това в България социализмът е бил най-успешен от всичките страни в съветския блок. Той наистина даде много на българският народ. Но основната, фундаменталната причина за това бе крайно ниското ни изходно равнище. Точно на този фон се открийа основните придобивки, които народът ни е получил. Поради това преди да погледнем към днешната и утрешната функция на капитализма в България нека погледнем към това, което е постигнал у нас социалистическият строй.

Ретроспектива на българският социализъм

Най-напред социализмът трайно осигури на българите незаслужено висок жизнен стандарт. Тази теза вероятно ще породи възражения, поради което искам да отворя една скоба. България вече е изживявала подобен проблем след Освобождението.

Икономическата основа на българското Възраждане е било наличието на огромен пазар за нашите занаяти – Османската империя. След излизането ни от нея и приобщаването към Европа се оказва, че същите тези занаяти са обречени да изчезнат поради тяхната ненужност в по-напредналия свят. Оттук е и онова обедняване, от което толкова горчиво се оплаква занаятчийския син Иван Хаджийски в известната си “Оптимистична теория за българския народ”.

България се е оказала неконкурентоспособна и като неизбежна последица от това – бедна. Преодоляване на бедността за огромната част от българското население при социализма се дължи не на предимствата на плановата икономика. Просто България се сдоби с нов гигантски пазар за пласмент на нискокачествените си стоки – СССР. Не случайно една политическа легенда приписва Тодор Живков следните слова: “Аз управлявах толкова дълго и толкова успешно защото разполагах с най-голямата колония в света – Съветският съюз”. Може да се спори дали наистина и точно така го е казал, но по същество това е самата истина. Изчезването на тази колония ни докара икономическият срив от 90-те години.

Загубата на “огромния руски пазар” е резултат не толкова на българските грешки, а на отварянето на същият този пазар към света, превръщането му в конкурентен. А какво

можем ние на такива пазари? Днес сме част от най-големият и най-богатият пазар в света – Европейският съюз. Нямаме никакви пречки и ограничения за износ към него. И какво изнасяме? Най-вече неквалифицирана работна ръка.

Другия решаващ фактор за успеха на съветският модел у нас е бил добре познатият начин на държавно управление. Тоталитарният режим е висша форма на патернализъм, на обществената патриархалност. Българското общество е било точно такова и затова толкова органично се вмести в този модел на управление. Още повече, че самото му формиране се извърши в условия, много близки до българските.

До 1928 година в СССР е процъфтявала творческата свобода, икономиката се е развивала по ненасилствен начин, селяните са се разпореждали с дадената им земя, няма политически терор, гражданите достатъчно свободно могат да пътуват в чужбина. Въпреки всичките си проблеми страната не се е страхувала да се сравнява с околния свят. Напротив, смело е пропагандирала своят начин на живот.

И отведнъж всичко се променя – границите се затварят, започват политическите процеси, жестоко се налага колективизацията, в индустрията се преминава към непоколебимо централизирано планиране с неговите петилетки. И всичко това под мощните акорди на всепроникващата, непрекъсната пропагандна машина. Ражда се тоталната диктатура, която още помним.

Каква е причината за тази промяна? Тя е проста. За десет години съветските водачи са разбрали, че от само себе си никаква радикална и положителна промяна в мисленето и поведението, а следователно в моженето на народа няма да настъпи. Че освободеният труд няма да се отблагодари с по-висока производителност, с по-съзнателна дисциплина, с по-голяма готовност да се работи за общественото благо. Разбрали са, че никакви политически стъпки не могат бързо да компенсират културното и цивилизационното изоставане. И че ако искат успешно да управляват, трябва да се върнат към добре проверените практики на всяка една диктатура – лъжа, заплахата и насилието.

Успехите от прилагането на тези средства са се оказали толкова огромни, че скоро от средства те се превърнали в цел. Наистина, след смъртта на Сталин насилието в общи линии се сведе към заплахата от насилието, но пък лъжите разцъфтяха в неимоверни размери. Те се превърнаха в самоцел, а тяхната защита срещу очевидните житейски и политически истини – в смисъл на съществуването на режима. Особено деморализиращо това се оказа за новите поколения, които навлизаха в живота с искрено желание да го подобряват, а се сблъскваха с всеобхватния и циничен двоен

морал.

Точно моралната, нравствената слабост на социализма се оказа решителна за неговото срутване. Десетилетия на очевадни лъжи съсъпаха както вътрешната му подкрепа, така и първоначалната външна симпатия. Все ново и ново наслояване на лъжи натискаше надолу всяка сфера на обществения живот докато цялото това устройство не се срути. Третият основен фактор за успеха на съветският модел у нас е неговият модернизационен характер. Повечето от нас си спомнят самодоволният застой, но в началото си социализмът се е развивал изключително динамично. Един от най-известните му лозунги от това време е “Догнать и перегнать!” Той ясно показва както разбирането на проблема, така и желанието бързо да го преодолее. Очевидно е, че в страни с крайно изостанало население основните усилия се насочват точно към най-неграмотната част и ѝ позволяват рязко да дръпне напред.

В България, както и в Русия тази най-изостаналата част от населението е била и най-многобройната. Затова стремителната модернизация отварят пред множество хора огромни възможности за образование, професионално и лично развитие. Естествено е те да са благодарни на системата, която им даде това.

А какво е дал социализмът на другите страни? Тенденцията там е била съвсем ясна – колкото по-цивилизован народ, толкова по-несполучлив социализъм. И това е съвсем разбираемо. Причините за това са съвсем същите като у нас, но с обратен знак.

Тоталитаризмът винаги отнема от хората тяхните човешки права и граждански свободи. У нас, както и в самата Русия (да не говорим за Монголия) това почти не се усети просто защото основната маса не само че никога не ги е имала, но дори не е и чувала за тяхното съществуване. Но раздялата с тези права и свободи е била много болезнена за попадналите в съветска зависимост цивилизовани европейски народи. Социализмът предприемаше огромни усилия да постигне успехи в науката, техниката, образованието. Само че чехите и германците са ги имали отпреди това и то в много по-добър вид. И това че им се наложи да ги влошават чрез преустройство по съветски образец никак не им беше приятно. Все пак СССР се е опитвал да догонва Европа, а не обратното.

И най-важното – социализмът доведе до рязък спад в жизненото равнище на тези народи. Те живееха много по-лошо отколкото заслужават и то само по една политическа причина – не е било допустимо да живеят много по-добре от самите руснаци. Всъщност, Москва се сблъска с този проблем за първи път още през 1940 г. при окупацията на прибалтийските републики. В една от публикуваните стенограми на

Хитлер този въпрос се визира много точно: “Сталин наложи болшеvizъм в Балтия поради това, че войниците от окупационната му армия са били просто ошашавени, сравнявайки тамошен живот със своя собствен. Първоначално той не е искал това”. Социализмът не само отне на тези народи национална независимост, свободата и добрият жизнен стандарт, но и ги изправи във военна конфронтация срещу останалата част на свет. Да се учудваме ли че те отново и отново се надигаха на борба с него?

Перспективите на българският капитализъм

По инерция си мислим, че преди 9 септември в България е имало капитализм. Това е очевидно неправилно. Тогава в страната е една мешавица от най-разнообразни фактори – най-вече неграмотност, силна патриархалност с вкус на феодализъм, силна милитаризация и само някакви първоначални елементи на капитализма. Този бульон е бил зает едновременно със самоутвърждаване, водене и подготовка на войни, трупане на богатства, самоунищожителни вътрешни борби.

10 ноември също така не доведе до появата на капитализъм. Какъв капитализъм може да има при номенклатурна приватизация, назначени милионери, всесилни бандитски групировки? Какъв капитализъм в държава, в която е по-лесно да откраднеш отколкото да заработиш?

Европейският капитализм много добре разбира, че за успешното му функциониране са необходими два инструмента - свобода и демокрация. Всичките им правила и институции са преди всичко средства, които осигуряват реализацията на това фундаментално право. Свободата предпазва гражданите от произвола на държавата, а демокрацията пази държавата от произвола на управляващите.

Където свободата и демокрацията не функционират, не може да има капитализъм.

Прекрасен пример в това отношение е последната феодална държава в Европа - Русия. Както е редно при феодализма, всичко там е подчинено на силата, на силовите групировки, независимо от коя страна на закона стоят те. И това че ние не сме в същото положение, е заслуга преди всичко на европейското влияние.

Днес, в началото на XXI век българският народ за първи път е дораснал до такова равнище на цивилизованост, което му позволява достатъчно ефективно да използва предимствата на капиталистическия строй. Защото капитализъм е не толкова икономическо, колкото цивилизационно стъпало в развитието на човечеството.

Степента на развитие на хората и на обществото определя характера на

икономическите отношения в него, а не обратното. Затова капитализмът може да бъде ефективен само в условията на достатъчно високо ниво на развитие. Днес в България за първи път има почти истински капитализъм, т.е. общество което започва да разпределя хората според техните лични качества, а не роднински връзки, партийна или политическа принадлежност, физическа сила и т.д.

Казвам “започва да разпределя” защото всички знаем, че последните двадесет години това не е било така. През тези години забогатяването е било преди всичко криминално-политическо. И то е било резултат на беззаконието и политическата незрялост в обществото. Днес и правната, и политическата среда в страната са съвсем други. И главната заслуга за подобряването на тази среда в постсоциалистическа България има капиталистическата Европа.

Тези, които искат и могат повече, днес вървят нагоре. Тези, които не могат, затъват. Имущественото и социалното разслоение в българското общество е неизбежно. Важно е то все повече да се определя не от това кой колко е откраднал и приватизирал, а да съответства на уменията, интелигентността и енергията на всеки отделен човек. Това е добре работещ капитализъм, това е което иска да изгради у нас Европа. И една от неизбежните му бъдещи особености е общественото разслояване.

Усещане за равенство у нас е многопластово. Най-напред то се корени в селската ни култура, където всички се занимават с едно и също, живеят в еднакви условия и по един и същ начин. Втори “слой” е военната ни традиция. От Освобождението си до 1989 г. България е била свръхмилитаризирана националистична държава и цялата държавна пропаганда е била насочена в посока омаловажаване значението на индивида в полза на държавата. Гръбнакът на военната подготовка е ужищожаването у човека на чувство за собствена значимост. Пълното уеднаквяване – казарма, униформа, храна има за цел да докаже на всеки че той е само една безлична част от една огромна маса и че никой не е по-важен от другите. Отгоре на всичко, социализмът с неговата уравниловка добави още един дебел слой към това всеобщо подравняване.

Капитализмът неизбежно разрушава тази еднаквост. Задължителното условие за нормалното функциониране на съвременния европейски капитализъм е високото качество на човешкия потенциал. Затова той неизбежно поощрява хора можещи, образовани, правещи нещо полезно за себе си и околните. Напротив, той удря най-силно най-неграмотната, най-простата част от населението, изпращайки ги директно към дъното на обществото. В нашия конкретен случай той също така удря и нашият политико-приватизационен елит, който е спечелил капиталите си по

антикапиталистически начин и трудно се справя без властова хранилка. Симбиозата на тези две групи поражда екзотични, демагогско-клиенталистски политически субекти, с които напоследък активно се пълни политическата ни сцена.

В този контекст можем отново да споменем историята около Батак – много показателно е колко лесно се оказва насъскването на маса малограмотни хора срещу група интелектуалци. Достатъчно бе да им се каже, че “тези” искат да променят историята. И никой от тази тълпа не се опита дори да разбере какво казват набедените учени.

Напротив, с вой и заплахи тя се опита да отхвърля каквато и да е промяна в изградения у нея стереотип.

Тези хора убедително показаха защо са и ще бъдат бедни и прости – те толкова могат. Лошото е че броя на такива хора у нас е огромен. Техният начин на мислене и реагиране ги превръща в прекрасен материал за манипулиране. Затова авторите на подобни провокации още дълго ще се радват на тяхната подкрепа. Само че срещу тази подкрепа самите те няма да получават нищо, ще си стоят там където са и затова винаги ще бъдат най-негативно настроената част от обществото.

Заклучение

Върховна проява на българският негативизъм са предсказания за скорошното заличаване на нашият народ и държава. Аргументите са очевидни – бедност, отслабване на държавността, деградация в образованието, лоша администрация, висока престъпност, демографски проблеми, тежка корупция и така нататък и така нататък. Звучи неприятно, няма спор. С основание някой може да твърди, че споменатата по-горе мисъл на Макиавели за съдбата на незаслужено освободил се народ отново се сбъдва у нас. Само че няколко реда надолу великият флорентиец добавя няколко думи, които радикално променят картината. «С подобни трудности, казва Макиавели, се сблъскват народи, които не са били подложени на нравствена поквара. Защото народи, които са напълно покварени, не само че малко време, но дори и минута не могат да живеят свободни».

В мъчителните двадесет години на прехода песимистите виждат доказателство за мрачните си прогнози. В действителност те доказват точно обратното. Това, че успяваме да не пропаднем толкова време, е истински успех за нас. Да не забравямя все пак, че наистина сме народ, който тепърва започва да се учи да се самоуправлява. Това, че сме все още в детската си възраст, неизбежно ограничава кръга на нашите

възможности. Но същевременно ни пази от безнадеждност и поквара.

Децата са оптимисти по природа защото живота е пред тях. След като се научават да правят разлика между приказките и реалния живот, те минават през още един решителен момент – това е когато започват да учат сами. Отначало ги принуждаваме да ходят на училище и да си учат уроците, но в един момент разбират, че учението е нужно за тях самите, а не за възрастните. Същото е и с народите. Досега насила ни бутат напред, но е време да правим нещо и сами.

* * * * *

Какво е, в крайна сметка, българският негативизъм? Това е разбиране за собствената изостаналост умножено по неумението или нежеланието тя да бъде преодоляна. Това преодоляване изисква няколко наистина трудни стъпки. Първата е да осъзнаем характера на тази изостаналост. Втората е да си наложим същите правила, по които живеят по-напредналите народи.

Стремежът към по-добър живот е в основата на човецкото битие. За България и българите образец отдавна е животът на цивилизованите западни народи. Единствената причина да не живеем като тях сме самите ние – нашето нерезбиране, неумение, а често и нежелание да спазваме правилата, по които живеят те.

За да скъсят този път, много хора просто отиват там, където тези правила са изградени и се спазват. Техният успех или неуспех зависят от индивидуалните им усилия и възможности. Несравнимо по-трудно е тези правила да бъдат наложени на българска почва, по тях да заживее цялото българско общество. Това изисква постоянни и общи усилия. Вече сме на етап, когато не можем да се върнем назад. С ясното разбиране, че много хора искат да вървим по-бавно или да не вървим въобще.

Качеството на живот в България е такова каквото е не защото така го искаме, а защото толкова можем. То отговаря на нашето изоставане, а самото това изоставане е интелектуално и най-вече нравствено. Интелектуалният ни потенциал като сбор от интелектуалните възможности на всички живущи в тази страна е много по-слаб отколкото при народите с които се опитваме да се сравняваме. Но той неизбежно ще се подобрява чрез натрупване и осъзнаване на опит, с навлизането на нови отворени към света поколения, със стопяването на лошо образованите социални групи, с промяна на структурата на обществото. Това е естествен еволюционен процес.

По-трудна е нравствената промяна. Обществената нравственост, общественият морал

на Запада са формирали неговото държавно и социално устройство. У нас процесът е обратен. Чрез заемане на европейските правила ние се опитваме да се изградим като европейска нация. Вече сме се убедили и продължаваме да се убеждаваме, че подражаването само на външните форми на това устройство не ни позволява да постигаме добри резултати. Трябва да приемем и нравствените принципи, върху които те са изградени. Засега водеща роля в тази посока играе външната принуда, но истинският успех е възможен само когато самите ние осъзнаем тази необходимост. Българският обществен морал е основната причина за българската изостаналост. Докато не бъде променен, ще си оставаме бедна държава с лошо качество на живот. А за разлика от интелектуалното развитие нравствената промяна не може да мине само с количествено натрупване.

Единственият начин България да се развива е да подобрява качеството на човешкият си потенциал. Развитите народи са тези, където мнозинството е достатъчно високо по стълбичката на културното развитие, изостаналите са онези, където такива хора са по-малко. Силата на негативизма е в простите хора защото негативизъм е религия на неуспелите